

Raakvlakken in het geloven van Hans Küng en in mijn persoonlijk geloven

Inleiding

Bij het lezen van het boek van Hans Küng, 'Wat ik geloof' uitgave 2009, en vertaald in het Nederlands uitgegeven door uitgeverij Ten Have 2010, moest ik denken aan wat ik reeds voor mezelf op papier heb gezet in het jaar 2001, over hoe mijn eigen geloof en mijn zienswijze op de officiële r.-k. kerk toen was. Ik was toen nog ingeschreven in de r.-k. kerk maar sinds 2006 heb ik vanuit mijn kritische houding gekozen voor een meer onafhankelijke koers in mijn geloof, los van de r.-k. kerk, en mij daar dus laten uitschrijven.

Tijdens het op schrift stellen 'van mijn eigen geloof' is mij een boekje aangereikt 'God ieder ogenblik nieuw'. Gesprekken met Edward Schillebeeckx o.p.¹ Dit boekje geeft heel duidelijk de uitgangspunten van Schillebeeckx weer voor zijn wetenschappelijke bijdragen, in woord en geschrift. Voor mij persoonlijk gaf het een bevestiging van mijn eigen denkbeelden. Jammer dat ik pas zo laat met zijn werk in aanraking kwam, want het lezen van zijn boeken is een persoonlijke rijkdom voor mij geworden en een soort thuiskomen.

In het boek van Hans Küng, waarin hij over zijn geloof schrijft, is er voor mij steeds een herkenning geweest van wat ik zo'n acht jaar eerder zelf op papier heb gezet. Hoewel Hans Küng over zijn geloof schrijft, betreft het een breder scala van onderwerpen dan wat ik heb gedaan met het schrijven van '*mijn geloof*'. Dat gaat over het geloven binnen de kerkelijke onderwerpen. Ik had wel over Hans Küng gehoord maar nooit iets van hem gelezen en dan nu geconfronteerd ermee worden merk ik dat er verbondenheid bestaat tussen ons, die zijn oorsprong moet hebben volgens mij in dat wat ons samen bindt: het evangelie van Jezus en het daarmee kritisch durven omgaan. Ik probeer mijn geloof te verwoorden zoals Edward Schillebeeckx het op papier heeft gezet: 'Een geloofsgetuigenis van een gelovige die geheel zijn leven niets anders deed dan tastend en stamelend zoeken naar wat God voor hem kan betekenen'.² Ik zal misschien andere woorden gebruiken om uitdrukking te geven aan het geloof, dan de twee illustere godgeleerden.

Zoals ik boven heb aangegeven, heb ik gemeend, vanuit mijn gelovig tasten naar wat God voor mij betekent, afstand te moeten nemen van het 'rooms' zijn. Volgens mij heeft het katholiek zijn een grotere rijkdom in zich dan hoe daaraan vorm wordt gegeven door de r.-k. kerk. Of, beter gezegd, hoe de hiërarchie van de r.-k. kerk zegt hoe het gezien moet worden.

Vooraf wil ik ook melden dat schrijven over wat je gelooft geen gemakkelijke taak is. Het is denk ik gemakkelijker om te verwoorden wat je niet gelooft en dat onder woorden te brengen dan wat je gelooft. Dat vraagt een heel zorgvuldige woordkeus omdat je niet tekort wilt doen aan wat je gelooft, voelt en hoe je het over wilt brengen op de ander. Onze menselijke taal schiet tekort om de grootheid van God en zijn bezig zijn met mensen te verwoorden, ik denk hierbij aan wat de psalmist in psalm 40 vers 6 zegt: 'wilde ik die onthullen met woorden, het was boven de macht van mijn taal'.³ Ik denk dat ik deze twijfel ook heb mogen bespeuren in dit boek van Hans Küng maar ook wel in de boeken van Edward Schillebeeckx.

Ik zal zoveel mogelijk de volgorde van het boek van Hans Küng aanhouden en daartegenover mijn omschrijving geven. Het is niet mijn bedoeling alle onderdelen van de verschillende hoofdstukken van commentaar te voorzien, het gaat mij alleen om die passages waarover ikzelf schrijf in: 'mijn eigen geloof en mijn zienswijze op de officiële kerk' en andere persoonlijke getuigenissen. Mijn omschrijvingen zal ik *cursief* vermelden.

¹ 'God is ieder ogenblik nieuw'. Gesprekken met Edward Schillebeeckx, door Huub Oosterhuis en Piet Hoogeveen. Uitgave: Ambo 1982

² Edward Schillebeeckx, 'Mensen als verhaal van God'. Tekst op de achterzijde van de omslag. Uitgave: Nelissen 1989

³ Vertaling van: dr. I.G.M. Gerhardt en dr. M.H. van der Zijde.

In zijn voorwoord schrijft Hans Küng o.a.:⁴

'Geloof' versta ik niet eng kerkelijk of zuiver intellectualistisch. Eenvoudig aanvaarden 'wat de Kerk⁵ voorschrijft om te geloven'. 'Geloof' is meer dan alleen een voor waar houden van bepaalde geloofsuit-spraken. Geloof duidt op dat wat het verstand, het hart en de handen van een mens beweegt. Het omvat denken, willen, voelen en handelen.

Geloven in God is een persoonlijke relatie met Hem. Net als bij een liefdesrelatie tussen twee mensen groeit deze steeds meer naar mate men elkaar langer en beter leert kennen; dat is ook zo met de relatie tot God. Geloven is een werkwoord. Geloven is iets dat steeds groeit. De kerk kan geloven dus niet vastleggen in starre statuten.

Hans Küng begint zijn eerste hoofdstuk met de vraag wat voor de mens een belangrijke geestelijke grondslag is en zijn antwoord is 'basisvertrouwen'.

Ik heb zelf ervaren dat basisvertrouwen ook te maken heeft met zelfvertrouwen. Zelfvertrouwen heeft te maken met je eigen ontwikkeling en levenservaring. Durf je eigen geloof vorm te geven vanuit je eigen ontwikkeling en levenservaring.

Op intellectueel vlak leek alles kristalhelder, maar op existentieel vlak bleef er een verdrongen onzekerheid te bestaan. Ik vroeg mij af of alles wel zo helder, berekenbaar en bewijsbaar is. Waarom ben ik zoals ik ben?⁶

Geloven zal volgens mij altijd een soort twijfel oproepen. Geloven kan nooit een zekerheid geven. Geloven heeft te maken met een aanname van iets, maar zal altijd de moeilijkheid in zich hebben om dat realistisch te verklaren.

Ieder die zich verdiept in de geweldige vooruitgang van de natuurwetenschap in de tweehonderd jaar na Kant, kan zich slechts verwonderen. Maar juist deze vooruitgang van onze kennis van de natuur heeft ook cognitieve grenzen onthuld, zowel in macrokosmos als in de microkosmos. Met deze grenzen moeten we rekening houden. Ze hoeven onze levensvreugde echter niet te vertroebelen – integendeel.⁷

Dat God nog steeds scheppend bezig is zien we o.a. door de nieuwe ontdekkingen, in de wetenschap, b.v. gentechnologie en de ontwikkelingen op allerlei ander gebied. We kunnen steeds meer; wat in het verleden een utopie was, is nu tot de mogelijkheden gaan behoren. Wat zal er in de toekomst nog mogelijk zijn? Gentechnologie heeft tot gevolg dat ook klonen tot de mogelijkheid behoort. Klonen op zich is uitsluitend kopiëren van wat reeds bestaat en niet iets nieuws creëren zoals de geboorte van een mens. Hierin kan de r.-k. kerk ethisch gezien een juist standpunt innemen maar ze moet de technologie niet afwijzen. Nu pas is onlangs de paus in 2011 overgegaan tot goedkeuring inzake navelstrengdonatie. Dus een kleine stap vooruit.

Mijn aantekening gaat over heel het onderwerp wat Hans Küng schrijft in zijn 2^e hoofdstuk onder de paragraaf: Kosmische religiositeit.

Ik reken mijzelf daarom niet tot de gelovigen, die met de bijbel in de hand wetenschappelijk bewezen feiten menen te kunnen bestrijden.⁸

De r.-k. kerk zal de leer moeten aanpassen aan de wetenschap en niet de wetenschap aan de leer.

Dit geldt ook hoe we de bijbel moeten verstaan. Men mag Gods scheppend werken niet blokkeren.

Hoe aangenaam was mij 1963, toen ik door de Verenigde Staten reisde en lezingen hield over de vernieuwing en de openstelling van de katholieke Kerk voor christelijke oecumene en seculiere wereld – met de werkelijk oecumenische paus Johannes XXIII. [...] maar hoe triest werd het in de al spoedig inzetten-de naconciliaire restauratie die een fataal verlies van geloofwaardigheid van de r.-k. kerk met zich mee-bracht.⁹

Helaas heeft de leiding van de r.-k. kerk die daarna kwam deze 'conciliaire' denkbeelden niet wil-len overnemen en meerdere stappen die vooruit zijn gezet, teruggedraaid. Hetgeen bij de sluiting

⁴ Hans Küng: Wat ik geloof: blz. 13

⁵ Volgens mij wordt hier voornamelijk de R.-K. Kerk bedoeld, zie het vervolg van de tekst van Hans Küng.

⁶ Hans Küng. Wat ik geloof: blz. 21

⁷ idem: blz. 59

⁸ idem: blz. 69

⁹ idem: blz. 74-75

van het Concilie als 'de zwarte week' is benoemd en veler enthousiasme definitief heeft stukgeslagen. Paus Paulus VI greep toen in, zodanig dat de bisschoppelijke collegialiteit werd ingeperkt; hij stelde dat de paus naar goeddunken met of zonder het wereldepiscopaat de katholieke kerk kan besturen. Ook de huidige paus houdt vast aan de bestaande en heersende kerkorde en alle bisschoppen moeten die lijn trekken.

Maar in plaats van de voorgestelde constructieve theologische oplossing te aanvaarden, probeerde het kerkelijk leiderschap de kritische theologen het zwijgen op te leggen. De kerkleiding bracht mijzelf binnen de Kerk in diskrediet door mijn kerkelijke leerbevoegdheid in te trekken en me academisch te liquideren. Beide zoals bekend zonder succes.¹⁰

Over dit onderdeel heb ik het volgende geschreven: De theologische en exegetische ontwikkelingen die gaande waren, werden hierdoor ingeperkt. We kunnen denken aan de mensen die vanuit het Vaticaan zijn berispt of een verbod gekregen hebben om aan de universiteiten nog langer te doceren. Denk o.a. aan Hans Küng, Marie-Dominique Chenu, Karl Rahner en Edward Schillebeeckx. Recentelijk nog Jon Sobrino. Ook de gehele bevrijdingstheologie is door het Vaticaan afgewezen.¹¹

In paragraaf 10 van hoofdstuk 3 beschrijft Hans Küng:

Juist mijn zevenjarige voorconciliaire leerperiode in Rome heeft mij geleerd om me niet te laten intimideren door de r.-k. kerkelijke autoriteiten en in kritische solidariteit met mijn kerk steeds mijn eigen weg te gaan.¹²

Ik denk dat ik door het schrijven van 'mijn eigen geloof', duidelijk gevolg heb gegeven aan wat Hans Küng hier heeft ervaren.

In 'De zinvraag van het individu', in hoofdstuk 4 paragraaf 3 schrijft Hans Küng o.a. over keuzes die men maakt betreffende religie en/of geloofsgemeenschap.

Ik ken veel katholieken die afscheid hebben genomen van hun kerk, maar ook niet weinigen die ondanks ontevredenheid met de kerkelijke hiërarchie actief zijn in een gemeente. En ik weet ook van enkelen van hen – katholieken, protestanten of orthodoxen –, die van geloofsgemeenschap zijn gewisseld. Dat is prijzenswaardig, want in de huidige gesecculariseerde maatschappij kan een kerkelijke macht de mensen in onze cultuur nauwelijks nog het geloof opdringen.¹³

Zoals ik in het begin van het artikel reeds heb geschreven, heb ik in 2006 bewust afstand genomen van het rooms-katholicisme om los te komen van de belemmeringen welke de leiding van de r.-k. kerk volgens mij aan het catholicisme meent te moeten geven. Van deze stap heb ik tot heden geen spijt gehad, het heeft mij bewuster doen leven met de rijkdom van het catholicisme.

Een ervaring van Hans Küng wordt beschreven in hoofdstuk 4 paragraaf: 'Wordt het zelf niet overschat?' Hij schrijft over de reacties die hij heeft gehad met tegenstanders, van hoog tot laag, vanwege zijn ideeën.

Ik zou een mooi klein scheldwoordenboek kunnen samenstellen als ik alle grove en smerige namen en eigenschappen zou opsommen die men mij mondeling, schriftelijk of openlijk tot op de dag vandaag toe heeft bedacht – vaak waren het heel vrome mensen die beloofden om voor me te zullen bidden. Het is dan ook overbodig om van mij nog meer goedheid en fijngevoeligheid te verlangen in de omgang met de vaak overgevoelig reagerende kerkelijke waardigheidsbekleders.¹⁴

Ik heb zelf eens een brief geschreven aan kardinaal Simonis, van hem kreeg ik als antwoord: 'U bent een serieuze brieveschrijver die niet aan het schelden slaat zoals in brieven aan mij gericht nogal eens voorkomt'. Ook de kardinaal heeft eenzelfde ervaring opgedaan als Hans Küng. Ik kan wel zeggen dat ik in die brief, aan kardinaal Simonis, wel duidelijk mijn mening heb gegeven over zijn functioneren en zijn opstelling. Ik ga ervan uit, dat, als men commentaar wil leveren op kerk,

¹⁰ Hans Küng. Wat ik geloof: blz. 75

¹¹ Mijn artikel met commentaar op de inleiding van het boek 'Jezus' van Joseph Ratzinger (Benedictus XVI) oktober 2007

¹² Hans Küng. Wat ik geloof: blz. 91-92

¹³ idem: blz. 101-102

¹⁴ idem: blz. 114

maatschappij of persoon, men altijd met argumenten moet komen en niet moet gaan schelden. Schelden is een tekort aan woorden om een standpunt duidelijk te maken.

Verder gaat Hans Küng:

Ik ben waarschijnlijk niet de enige die zich ergert aan ruwe mensen die in de publieke ruimte, die anderen storen in bussen, treinen, vliegtuigen, op straten en pleinen met hun mobiele telefoon, hun geschreeuw en hun onbehouwen gedrag. Mensen die, vaak om te imponeren, zichzelf vrijheden veroorloven die anderen onvrij maken.¹⁵

Men zal moeten uitgaan van het volgende: je eigen vrijheid gaat zo ver totdat die van de ander begint.

Als lid van de 'Tübinger geleerdenrepubliek' – aldus de ondertitel van een door Walter Jens geschreven geschiedenis van de universiteit van Tübingen – betreude ik het destijds en betreur ik het ook vandaag nog dat men zich steeds weer op God beroept om de moderne wetenschap te bestrijden. De kwestie Galilei en de kwestie Darwin, maar ook vandaag het vraagstuk van de seksuele moraal hebben de betrekkingen tussen religie en natuurwetenschappen belast en vergiftigd.¹⁶

In 'mijn geloven' heb ik reeds eerder dit gedeelte gebruikt maar het is zeker ook op dit gedeelte van toepassing. De kerk zal de leer steeds moeten aanpassen aan de wetenschap en niet de wetenschap aan de leer. Men mag toch niet Gods scheppend werken blokkeren. Ook in het verleden heeft de kerk de leer moeten aanpassen, denk aan het werk van Galilei, de ouderdom van de mensheid etc. Wat de seksuele moraal betreft het volgende: Hoewel de paus op 21 november 2011 bekend heeft gemaakt dat in sommige gevallen het condoomgebruik wordt toegestaan, blijft de r.-k. kerk het gebruik van condooms in het algemeen verbieden. Over het verbieden van condooms kan men niets vinden in de Bijbel om dit argument van de r.-k. kerk kracht te geven. We weten dat juist in de derdewereldlanden waar veel risicogroepen met aids wonen, het standpunt van Rome wordt gevolgd. Hierdoor worden juist in deze landen veel kinderen geboren met het aidsvirus met een grote kans op vroegtijdig overlijden. Ook zal het kunnen zijn dat kinderen worden geboren uit aidsouders en dat één of allebei de ouders vroegtijdig overlijden en deze kinderen als wezen zelf moeten zien hoe ze een volwaardig leven moeten opbouwen. De kerk van Rome heeft door haar houding inzake het aidsvraagstuk een schuld op zich geladen, en men moet er rekening mee houden dat zij te zijner tijd ter verantwoording kan worden geroepen. Men zal niet schromen om ook de kerk van Rome aan te klagen wegens misdaden tegen de menselijkheid.

Maar in de opnieuw groeiende fundamentalistische kringen, of die nu van christelijke of islamitische signatuur zijn, blijft de Verlichting gehaat en is het parool van de Franse Revolutie 'vrijheid, gelijkheid en broederschap' nog steeds taboe. Om bij mijn eigen Katholieke Kerk te blijven: niet alleen de reactionair-traditionalistische 'Piusbroederschap' maar ook velen in het Vaticaan zouden het liefst de oude kerkelijke veroordelingen van het liberalisme en het socialisme, de gewetensvrijheid, de godsdienstvrijheid en de persvrijheid weer uit de kast halen en besluiten betreffende 'de waarheid' in alle vragen inzake geloof en de moraal overlaten aan een kerkelijk 'leerambt' – zoals ook blijkt uit de meest recente encyclieken over geloof en rede.¹⁷

Steeds meer uitspraken worden gedaan die zelfs teruggrijpen naar een situatie van voor het Tweede Vaticaans Concilie. Ook de gesprekken die nu worden gevoerd met de aanhangers van Mgr. Lefèbre (die door de toenmalige paus Johannes Paulus II zijn geëxcommuniceerd. De huidige paus, Benedictus XVI heeft een mogelijkheid geboden om terug te keren binnen de r.-k. kerk) geven aan dat de kerk van Rome zich steeds conservatiever op gaat stellen. We kunnen ons afvragen of dit het werk is van de zeer omstreden groep in de r.-k. kerk 'Opus Dei'.

Ik had verwacht dat Rome en de Duitse bisschoppen dit boek (Existeert Gott? Antwort auf die Gottesfrage der Neuzeit) als een dienst aan de zaak van God zouden verwelkomen en ook mijn daarin opgenomen constructieve opstelling ten aanzien van de christologische dogma's dankbaar zouden aanvaarden. Ze wilden degene, die kritiek had uitgeoefend op de op de pillencycliek 'Humanae Vitae', op pauselijke on-

¹⁵ idem: blz. 115

¹⁶ idem: blz. 126

¹⁷ idem: blz. 127

feilbaarheid en op het Romeinse systeem het zwijgen opleggen. [...] Dit voorbeeld van inquisitie heeft de 'zaak van God' geen goed gedaan.¹⁸

In mijn artikel: 'Hoe het ambt van bisschop van Rome behoort te zijn en hoe het in de r.-k. kerk is uitgegroeid tot een machtsinstituut, met de paus als alleenheerser', schrijf ik o.a. het volgende: 'De r.-k. kerk heeft zich zo geïdentificeerd met een door haarzelf tot Absoluut Heerser vertekende Christus, dat het inderdaad een machtsinstituut is geworden, dat zich niet meer onder de kritiek van het evangelie stelt'.¹⁹ Verder schrijf ik: Denk aan de aansprektitels van de paus, Heilige Vader, Zijne Heiligheid, dat zijn verschrikkelijke vergissingen. De paus, kan men rustig zeggen, blokkeert het werk van God. Jammer is het dat vele grote theologen een doceerverbod hebben gekregen of zijn berispt. Deze houding is funest voor het katholicisme in het algemeen.

In hoofdstuk 5 met als subtitel: 'Wat voor de religie spreekt', schrijft Hans Küng o.a.:

Ten tweede spreekt de religie mensen niet alleen rationeel, maar ook emotioneel aan, niet alleen ideeën, begrippen en woorden, maar ook symbolen en rituelen, verhalen en gebeden en feesten en heeft daarmee een holistische 'meerwaarde'.²⁰

Ik moest hierbij denken aan Mgr. J. Bluysen (de enige nog levende bisschop die als bisschop aan het Tweede Vaticaans Concilie heeft deelgenomen): Hij schrijft in het eerste nummer van het nieuw uitgekomen blad 'Vieren', dat bij het vieren van de eucharistie 'Er moet iets gaan trillen'.²¹ Daarin schrijft hij hoe onze gevoelens en beleven moeten zijn bij het vieren van de eucharistie met zijn grote rijkdom aan symbolen.

In de volgende paragraaf 'Een spiritualiteit met rationaliteit' schrijft Hans Küng:

Nee, ik kan en wil in geloofsvragen mijn verstand niet uitschakelen. En iets verder: Misschien ben ik toch niet minder kritisch dan de religiecritici.²²

Dat kan ik natuurlijk geheel onderschrijven, dat blijkt wel uit het schrijven van 'mijn eigen geloof en mijn zienswijze op de officiële kerk'. Hierin laat ik mij zeer kritisch uit over de verschillende kerkelijke standpunten.

Je hoeft niet in God te geloven. Maar kan men nog in God geloven? Om precies te zijn: is het nog te antwoorden om als mens van deze religiekritische moderne tijd in God te geloven?²³

Ik zal, net als Hans Küng, ja zeggen. Geloven in God is voor mij realistisch. Geloven in God is een persoonlijke relatie met Hem. Geloven is iets dat steeds groeit.

'God bestaat omdat de wiskunde consistent en vrij van tegenspraken is, en de duivel bestaat omdat die consistentie niet te bewijzen valt.' Omdat ik persoonlijk niet in de duivel geloof, raad ik alle liefhebbers van de wiskunde aan om zich maar aan God te houden.²⁴

Ik geloof ook niet in de duivel. Ik zie meer dat wat wij 'duivel' noemen datgene is waardoor wij de keuze maken die indruist tegen het goede.

In het zesde hoofdstuk in paragraaf: 'Nieuwe blik op de religies', schrijft Hans Küng:

Daarbij dringt zich onvermijdelijk de vraag op: Welke is de ware God?²⁵

In een PowerPoint presentatie van het gesprek tussen de Dalai Lama met Leonard Boff gaat het over dit onderwerp. Op de vraag van Boff welke religie is het beste, antwoordt de Dalai Lama het volgende: 'De beste religie is deze die je nader tot God brengt. Het is die, die jou een beter mens maakt'. Mijn conclusie is: dat is de ware God.

In de volgende paragraaf komt de problematiek van de zielzorgers in de psychologie ter sprake.

¹⁸ idem: blz. 131-132

¹⁹ Gedeelte overgenomen uit het boek 'God is ieder ogenblik nieuw'. Gesprekken met Edward Schillebeeckx.

²⁰ Hans Küng. Wat ik geloof: blz. 137

²¹ Vieren nummer 1-2003 uitgave van Abdij Berne.

²² Hans Küng. Wat ik geloof: blz. 139

²³ idem: blz. 143

²⁴ idem: blz. 149

²⁵ idem: blz. 161

De zielzorgers hebben een eigen rol binnen de therapeutische teams. Pastores in klinieken moeten naast een gedegen theologische opleiding ook klinisch zijn gevormd, maar het is niet hun taak om de rol van psychiater of psychotherapeut te spelen²⁶.

Mijn gedachten hierbij zijn dat door je eigen levensstijl je mensen moet weten te inspireren om met je samen die weg te gaan die leidt tot een vrije ontplooiing van jezelf zijn.

[...] bid ik regelmatig en heb een dergelijk bidden ook aan anderen aanbevolen. Vooral voor het eten kort dankend en biddend stil zijn, heel eenvoudig de verborgen God aanspreken en dankzeggen voor de of minder goede nacht of voor een meer of minder succesvolle dag. En tegelijk bidden voor het slagen van je werk, een onderhandeling, een voordracht of een reis. Vaak ook een gebed voor bepaalde vrienden of verwanten die ziek zijn of in moeilijke situaties verkeren. Soms ook een 'Rust in vrede!' voor een gestorvene of een 'Heer, erbarm u!' voor een land of een werelddeel bij een natuurramp of een dramatische politieke crisis.²⁷

Ik zelf bid elke dag een liturgisch morgengebed met daarin als aanvulling op de voorbeden: voor vrede op de wereld, dat mensen de ruimte krijgen om zich te ontplooien zoals God voor ogen staat, voor slachtoffers van geweld en natuurrampen dat zij bij Hem de steun ontvangen om een nieuw bestaan op te bouwen. Voor onze zieken, voor onze overledenen en voor onze geloofsge-meenschap dat zij de boodschap van vrede en liefde, vanuit de inspiratie van het Evangelie, vorm mag geven.

In hoofdstuk 6 paragraaf: 'De val van de oude en de moderne goden'.

Het geloof-in-één God betekent een radicaal nee ook tegen dictators in staat, religie en maatschappij, die zichzelf de eigenschappen of functies van God toeschrijven en quasigoddelijke verering en onvoorwaardelijke gehoorzaamheid eisen.²⁸

In 'mijn eigen geloof' haal ik een citaat van pater Edward Schillebeeckx aan dat precies hierop aansluit. De kerk heeft zich zo geïdentificeerd met een door haarzelf tot Absoluut Heerser vertekende Christus, dat ze inderdaad een machtsinstituut is geworden, dat zich niet meer onder de kritiek van het evangelie stelt. De encyclieken van de negentiende eeuw, waarin de macht van Christus in rechte lijn en zonder enige bedenking wordt overgedragen op de paus – en onder de huidige paus gebeurt dat ook – dat zijn verschrikkelijke vergissingen.²⁹ We kunnen hierbij ook denken aan de aanspreektitels van de paus: 'Heilige Vader, Zijne Heiligheid', terwijl hij niets méér is dan bisschop van Rome³⁰.

*In de volgende paragraaf 'God als Geest', beschrijft Hans Küng de werking van de Geest Gods. God als Geest versta ik niet een onbewogen beweging, die van boven- of buitenaf in de wereld werkt. Ik versta het meer als een dynamische geestelijke werkelijkheid, die **van binnenuit** het volstrekt ambivalente ontwikkelingsproces van de wereld mogelijk maakt, doorstroomt en voleindigt. Niet verheven boven, maar midden in het lijdende wereldproces: **in, met** en **onder** de mensen en dingen.³¹*

God is steeds scheppend bezig, God vervolmaakt zijn schepping. Wij geloven ook dat wij allen als gelovigen deel zijn van de kerk, dus dat God hier aanwezig en werkzaam is. Hieruit blijkt dat God niet alleen in de kerk van Rome werkzaam is maar ook in de plaatselijke kerken en dat Rome niet alleen zijn visie op moet leggen maar ook zijn oor te luisteren moet leggen bij wat God in mensen kenbaar maakt. Het scheppend bezig zijn van God heeft ook betrekking op wat Hans Küng schrijft naar aanleiding van Pierre Teilhard de Chardin.

De evolutiegedachte zette zich als zovele inzichten ook in de Katholieke kerk door ondanks het zich verzettende Rome.³²

²⁶ idem: blz. 165

²⁷ idem: blz. 176

²⁸ idem: blz. 183

²⁹ 'God is ieder ogenblik nieuw'. Gesprekken met Edward Schillebeeckx.

³⁰ Hoe het ambt van bisschop van Rome behoort te zijn. Zie www.okg-heilige-ambrosius.nl/artikelen/pastor

³¹ Hans Küng. Wat ik geloof: blz. 186

³² idem: blz. 188

Voor de vraag naar de oorsprong van de aarde is naast de filosofie, die al sinds de presocratici naar het grondprincipe van de werkelijkheid heeft gezocht, de religie bevoegd.

En verder schrijft hij:

Beide scheppingsverhalen, uit Genesis, zijn geen natuurwetenschappelijk verslag over het ontstaan van de wereld en mens. Toch vinden we hier een indrukwekkend geloofsgetuigenis over de diepste oorsprong van het universum, dat een natuurwetenschapper noch bevestigen noch ontkennen kan, namelijk dit: aan het begin van alles staat God. Uit de chaos ('De aarde nog woest en doods') scheidt God de geordende 'kosmos' en brengt de elementen en alle schepselen tevoorschijn.³³

Bij mijn geloven, ben ik ervan uitgegaan dat God het begin van alles is. Niet zoals gelovige schrijvers dat verwoord hebben in de 'twee scheppingsverhalen' in Genesis. Zij waren begrensd door de inzichten van hun tijd maar ik ben uitgegaan vanuit de evolutie (de steeds scheppende aanwezigheid van God) die de aarde en de mens heeft ondergaan.

Hans Küng noemt het zo:

Want als God, die bestaat, waarachtig God is, dan is hij niet alleen God voor mij hier en nu, maar God al vanaf het begin. God van alle eeuwigheid.

In de volgende paragraaf stelt hij:

Als ik bioloog was geweest, zou ik me natuurlijk afvragen: maakt de zichzelf regulerende evolutie God niet overbodig? Maar net als de fysicus zou ook de bioloog moeten toegeven dat op grond van deze moleculairbiologische bevindingen het bestaan van God zich net zomin laat postuleren als uitsluiten. Het evolutieproces als zodanig openbaart geen zin. De zin moet de mens er zelf aan geven.³⁴

Ik ga uit van het volgende: God laat zich niet inkaderen binnen de grenzen welke wij als mensen stellen. God gaat eigen wegen, deze zijn zelfs niet door de paus van de r.-k. kerk in te perken en de evolutie gaat steeds door vanwege de scheppende aanwezigheid van God.

Zo stelt Hans Küng de vraag:

[...] kunnen we in deze wereld van de evolutie dan nog wel in de 'wonderen' geloven? De Bijbel zit er vol mee, van begin tot einde. Hoe verenig ik deze wonderverhalen met het streng causale ontwikkelingsproces, als daarin elementaire natuurwetten door 'natuurwonderen' worden doorbroken?

Als men ervan uitgaat zoals ik eerder hierboven heb gezegd: 'de evolutie' is de steeds scheppende kracht van God, dan denk ik dat deze vraag die de schrijver stelt is beantwoord.

En Hans Küng geeft dit antwoord ook zelf aan op bladzijde 194.

'Veeleer wordt eenvoudig het geloof verwacht dat God in de geschiedenis aan het werk is'. Daarom moet ik als moderne lezer van de Bijbel, die de wonderverhalen niet letterlijk wil nemen, maar probeer te verstaan de accenten goed plaatsen.

En hij geeft hiervoor diverse voorbeelden van de in de Bijbel voorkomende 'wonderverhalen'.

[...] namelijk dat God zijn schepping zal voltooiën. Bedoeld is dat ook aan het einde van de wereldgeschiedenis en vooral ook aan het einde van mijn leven niet het niets wacht, maar God!³⁵

In hoofdstuk zeven de eerste paragraaf; 'Religies in wedijver', komt voor:

'Vooral de Koran erkent uitdrukkelijk de andere religies en zegt dat ze alle in wedijver zijn voor het goede. De religies zijn er verantwoordelijk voor dat de mensen verschillende heilswegen gaan.'³⁶

Toch heb ik zelf mijn bedenkingen hierover. De Koran kan dan wel erkennen dat er andere religies zijn, maar in de praktijk blijkt dat de islamitische landen dit niet in praktijk brengen. We kunnen denken aan het verbieden in die landen van het verspreiden van het christendom en het verbieden om kerken te bouwen. Ook de moeilijkheden die de islamieten ondervinden bij de overstap naar het christendom, zij worden verstoten uit de gemeenschap of zelfs veroordeeld (steniging o.a.). De Koran wordt door de islamieten niet nageleefd en alleen gebruikt door de machtigen om hun eigen macht te rechtvaardigen. Is het misschien daarom niet vreemd dat in deze tijd juist de islamitische landen te maken krijgen met opstanden van het volk vanwege de foute machtinzichten

³³ idem: blz. 189, zie ook blz. 190

³⁴ idem: blz. 191-193

³⁵ idem: blz. 197

³⁶ idem: blz. 200

die de regeringsleiders ontlenen aan de Koran? We kunnen dus zeggen: niet het geloof is fout, maar de interpretatie die de machthebbers eraan geven is fout. Niet alleen de islamitische leiders zijn fout maar ook in de r.-k. kerk gaat de paus foutief om met het funderen van zijn macht op het evangelie, zoals reeds eerder is aangegeven.

In een volgend paragraaf: 'Het hindoeïstische model' komt het volgende voor:

Welomschreven dogma's en formele rechtgelovigheid zouden voor mij niet belangrijk zijn geweest, want het hindoeïsme kent geen bindend leerambt.³⁷

Ik ben blij dat in het Hindoeïsme geen bindend leerambt is. Eerder heb ik reeds geschreven dat dogma's die in de r.-k. kerk als waarheid worden aanvaard niet rekening houden met Gods schepend aanwezig zijn en God in een vastgesteld kader plaatsen en dus een beperking zijn van Gods heilshandelend optreden in de wereld en ze mogen daarom geen enkele kerkrechtsgeldigheid hebben.

Verder schrijft Hans Küng bij deze paragraaf dat hij ook als boeddhist de autoriteit van de Veda's afwijst en daarmee ook de heerschappij van de brahmanen, de bloedige offers en het kastensysteem van de hindoes.³⁸ Er mag in een geloof geen enkele sprake zijn van heerschappij in welke vorm dan ook. In het geloof gaat het erom dat alle mensen gelijke zijn van elkaar. Geloof moet een vrije keuze blijven en daar mag geen enkele heerschappij over beslissen. En van het geloof mag zeker geen mensenoffers gevraagd worden, dit druist in tegen het menselijk bestaan en de liefde voor de naaste medemens.

In de paragraaf over 'Het confucianistische model' schrijft Hans Küng o.a. het volgende:

Boven dit alles wordt echter reeds bij Confucius de 'hemel' als werkende macht, orde en wet gesteld. Het gaat niet alleen om de moraal. De mens, en in het bijzonder de heerser, moet de 'wil van de hemel' trachten te verstaan en te vervullen.³⁹

Deze manier van geloven 'de hemel als werkende macht' heb ik reeds eerder aangehaald, bij de leiding van de r.-k. kerk komt het over dat God zich alleen aan hen manifesteert maar dat is onjuist. God is werkzaam in iedere gelovige. God manifesteert zich aan een ieder die voor Hem openstaat.

Over de paragraaf over 'Het joodse model'⁴⁰ wil ik het volgende opmerken: Over het Jodendom spreekt men van een paternalistische structuur. Deze is in de eerste kerk overgenomen en wordt nog steeds in de r.-k. kerk gehanteerd. Denkt u maar aan de houding t.o.v. de wijding van vrouwen tot priester, terwijl in verschillende joodse stromingen men nu ook vrouwelijke rabbi's heeft.

Küng, sprekend over de 'vervalsing van christelijke spiritualiteit', schrijft verder:

Lichtgelovigheid die ook te maken heeft met het feit dat kerkelijke leiders (en niet alleen van Rooms katholieke kerk) verzuimd hebben om de noodzakelijke **opheldering** te geven. Men heeft de gelovigen ten aanzien van bijvoorbeeld de evangeliën en de verschillende genres van de bijbelse vertellingen in het donker laten tasten⁴¹.

Hier spreekt ook pater Edward Schillebeeckx over als hij beschrijft hoe hij is begonnen aan het boek: Jezus, het verhaal van de Levende. 'De eerste bedoeling was: het verhaal over Jezus los te maken van al die dogmatiek en terug te gaan naar die mens Jezus van Nazareth, die toen en toen, daar en daar is opgetreden, en heel die weg te volgen – wat hij gezegd en gedaan heeft en hoe hij zijn apostelen daarop reageerden en vooral op zijn kruisdood⁴². Het komt hierop neer, terug naar de bronnen van de teksten van het evangelie, maar dat heeft ook natuurlijk gevolgen voor de gehele bijbel.

³⁷ idem: blz. 201

³⁸ idem: blz. 203

³⁹ idem: blz. 206+207

⁴⁰ idem: blz. 208

⁴¹ idem: blz. 211

⁴² 'God is ieder ogenblik nieuw'. Gesprekken met Edward Schillebeeckx.

Verder gaat Küng in op de trends die de weg van het christendom lijken te voeren:

[...] naar het **fascinosum** (Gods heiligheid) van de religies uit het Verre Oosten, naar de esoterische bewegingen en allerlei surrogaatreligies die passen bij de 'plezier- en belevingsmaatschappij', en daarmee ook de religieuze onverschilligheid. **Fit for fun** is het motto van onze tijd. Fit for faith, fit zijn voor en in het geloof, schijnt 'uit' te zijn.⁴³

Geloven is een werkwoord, het vraagt een persoonlijke inzet en vertrouwen en dat is niet altijd fun. Geloven kent ook minder leuke kanten. Het roept vaak twijfels op, ben ik op de goede weg? Ook Hans Küng heeft dit ervaren zoals hij dit onderdeel afsluit:

Voor mij als theoloog heeft het jaren geduurd tot me volledig duidelijk werd dat de grondslag van de christelijke spiritualiteit niet bestaat uit de vaak onbegrijpelijke dogma's of verheven moraalgeboden, niet uit een grote theorie of wereldbeschouwing, niet uit een kerkelijk systeem, maar – ja, uit wat dan wel?⁴⁴

Zoals ik eerder hierboven heb geschreven, dat geloven twijfels oproept – dat is ook Küng niet vreemd. Verderop kunnen we lezen:

Nee, het wezen van het christendom is niet abstract dogmatisch, is geen algemene leer, maar is van oudsher een levende **historische gestalte**: Jezus van Nazareth.⁴⁵

We kunnen hierbij ook denken aan het boek van Edward Schillebeeckx: Jezus, het verhaal van de levende. En mijn aantekening: God is nog steeds werkzaam en scheppend bezig.

Een bladzijde verder schrijft Hans Küng:

Sindsdien weet ik waarover ik praat als ik heel basaal antwoord: Het christelijke **levensmodel** is eenvoudig deze Jezus van Nazaret als de Messias, de **Christos**, de gezalfde en gezondene. **Jezus Christus** is het fundament van echte christelijke spiritualiteit, een uitdagend levensmodel voor onze relatie tot de medemens en tot God zelf, dat voor miljoenen mensen op aarde oriëntatiepunt en maatstaf is geworden.⁴⁶

Zelf heb ik het zo beschreven: Geloven in God is een liefdesrelatie. Deze relatie krijgt zijn oorsprong in het beter leren kennen van Jezus zoals is geschreven in het Nieuwe Testament.

Voorts kan ik mij vinden wat Hans Küng verder schrijft:

Wat is een christen? Niet degene die alleen 'Heer, Heer' zegt en een fundamentalisme belijdt – of dat nu biblicistisch-protestants, autoritair-katholiek of traditionalistisch-oosters-orthodox is. Christen is degene die op zijn heel persoonlijke levensweg – ja ieder op zijn eigen wijze – probeert om zich op deze Jezus Christus te oriënteren. Meer wordt niet gevraagd.⁴⁷

Ik mag van mezelf wel zeggen dat ik door het schrijven van 'Mijn eigen geloof en mijn zienswijze op de officiële kerk', hieraan invulling heb gegeven. Zelfs mijn kritiek op de houding van de r.-k. kerk, vooral op het ambt van de bisschop van Rome, zoals dit vorm heeft gekregen in het verleden en tot op de huidige tijd nog steeds wordt ingevuld.⁴⁸

Het meest dringende en bevrijdende voor onze christelijke spiritualiteit is dan ook dat we ons voor ons christen-zijn theologisch en praktisch niet primair oriënteren op de traditionele dogmatische formuleringen en kerkelijke reglementen, maar op die unieke gestalte die het christendom zijn naam heeft gegeven.⁴⁹

Uit eerdere aanhalingen van 'Mijn eigen geloven etc. blijkt dat ook ik daar ruim gevolg aan geef.

In een volgend paragraaf 'Een uniek leven' schrijft Hans Küng o.a. het volgende:

Ook in het coördinatenstelsel van zijn eigen tijd en cultuur tekent Jezus zich duidelijk af. Hij laat zich niet claimen door de heersende klasse, maar ook niet door rebellerende groepen. Hij behoorde noch tot de

⁴³ Hans Küng. Wat ik geloof: blz. 212

⁴⁴ idem: blz. 213

⁴⁵ idem: blz. 214

⁴⁶ idem: blz. 215

⁴⁷ idem: blz. 215

⁴⁸ Hoe het ambt van bisschop van Rome behoort te zijn.

⁴⁹ Hans Küng. Wat ik geloof: blz. 216

moralisten, noch tot de 'stillen in den lande'. Hij wordt door geen enkele partij gedekt en daagt uit naar alle kanten.⁵⁰

Ik moest hierbij denken aan wat gebeurd is in Noorwegen (juli 2011) de bomaanslag en schietpartij waar zo'n 80 mensen werden vermoord door Anders Breivik. Het blijkt dat hij niet heeft begrepen dat Jezus zich niet laat gebruiken. In het manuscript dat is gevonden en waarin hij zijn zienswijze op schrift heeft gesteld vertelt hij dat hij gedreven werd door een goddelijke kracht. Heel merkwaardig is dat ook Nederlandse orthodoxe neo-katholieken genoemd worden. Hieruit blijkt dat ook deze neo-katholieken niets hebben begrepen van de bron van het katholicisme het 'Nieuwe Testament' waarin Jezus een heel ander gedachtegoed als leidraad geeft. We kunnen daarom gerust de conclusie trekken dat elk fundamentalisme, funest is voor elk geloof: het katholicisme, is lam, jodendom, protestantisme en boeddhisme etc. Zeker kunnen mensen zich niet beroepen op het katholieke geloof om mensen te vermoorden om de eigen ingenomen standpunten vorm te geven voor een door hen ingevuld beter wereldbeeld. Ik denk dat het geheel in de geest van Hans Küng is om te zeggen: Hun uitgangspunt is en blijft foutief en dient onze uiterste alertheid en een duidelijke afwijzing. Hans Küng zegt het zo:

Het gaat erom in het leven van alledag het goede voor de naaste in het oog te houden, degene die ons het meest nodig heeft. Dat betekent: de ander niet overheersen, maar hem, zoveel als we kunnen, proberen te dienen. En in alles goed te doen en waar nodig te vergeven en los te laten. Voor Jezus zelf is het onderhouden van elementaire geboden van menselijkheid zo te zeggen vanzelfsprekend.⁵¹

Dus niet eigen standpunten opleggen maar, zoals ik het graag formuleer: door je eigen levensstijl en levend vanuit de bron 'het evangelie', anderen proberen te inspireren om deze weg samen met je te gaan.

In een volgende paragraaf staat: was Jezus een politieke rebel?

Duidelijk is dat Jezus' spreken en handelen **conflicten** tot gevolg moest hebben. Het sterkt en troost zeker niet alleen mij, dat ook [...] Hij op grond van zijn boodschap en praxis in conflict kwam met het religieus-politieke establishment van zijn dagen. Zijn kritiek op de traditionele religiositeit en de machtspositie van de heersende machten was te radicaal.⁵²

Door het schrijven van 'Mijn eigen geloof en zienswijze op de officiële kerk' denk ik dat ik hieraan gevolg heb gegeven. Ook verdere artikelen van mij zijn geschreven vanuit een kritische houding ten opzichte van de houding van de r.-k. kerk. Jezus stelde vragen bij het gebruikelijke joodse levensmodel. Ik stel vragen bij het r.-k. levensmodel en heb dat omgezet in een katholiek levensmodel los van de machtshouding zoals deze wordt beleden in de r.-k. kerk.

Hans Küng beschrijft in zijn boek een hele mooie triniteitsformule.

Niet in de trant van Augustinus, als geloof in '1=3' en '3=1', maar conform het Nieuwe Testament als geloof in de ene God en Vader – door Jezus Christus, zijn gezant en zoon – in de Heilige Geest, Gods Geest en Christus' geest.⁵³

Voor mij een mooie en aanvaardbare formulering.

Een korte maar belangrijke paragraaf gaat over: 'Standvastigheid en bereidheid tot dialoog'.

Ik wil de oude dogmatische strijd echter niet voortzetten, maar me laten leiden door Hem, die voor mij de weg, het leven en de waarheid is. Voor mij is in dit hoofdstuk het prachtige woord van Dorothee Sölle bevestigd. Dat steeds weer indruk op me maakt:

Vergelijk hem rustig met andere goden
Socrates
Rosa Luxemburg
Gandhi

⁵⁰ idem: blz. 218

⁵¹ idem: blz. 219

⁵² idem: blz. 221

⁵³ idem: blz. 223

Hij kan dat aan
Beter is het echter
Dat je hem vergelijkt
Met jezelf⁵⁴

Verder schrijft Hans Küng:

Ik houd me niet bezig met het bedrijven van een missie onder moslims. Ik ben er van overtuigd dat joden en moslims in de nieuwtestamentische geschriften veel over Jezus kunnen leren wat in hun heilige boeken niet te vinden is. Wat ik in **Projekt Weltethos** (1990) uitvoerig uiteen heb gezet, blijft mijn overtuiging⁵⁵ *Hierin staan duidelijke standpunten en richtlijnen om met hen in gesprek te gaan. Voor Hans Küng blijft duidelijk dat Jezus Christus voor hem 'de weg, de waarheid en het leven' is.*

In de drie volgende paragrafen gaat het over: 'Het onoplosbare raadsel van de theodicee', 'Het misverstane kruis' en 'Het eigen levenskruis'.⁵⁶

Ik haal enkele korte fragmenten aan welke voor zichzelf spreken. In mijn eigen op schrift gestelde 'geloof' en 'het ambt van de bisschop van Rome' wordt over dit thema geschreven, misschien met andere woorden maar wel uitgaande van dezelfde gedachten.

- Ik ben tot de heldere slotsom gekomen dat er geen theoretisch antwoord is op de theodiceevraag!
- Passender lijkt mij op dit heikele punt, bij deze allermoeilijkste vraag, een **theologie van het zwijgen**. 'Zou ik Hem kennen, dan was ik Hem', zegt een oud joods woord.
- Nee de antitheoloog is hier geenszins beter af dan de theoloog.
- De lijdende mens kan niet achter het geheim van het raadsbesluit van de schepper komen. Het raadsel van het lijden en het kwaad laat zich niet hardhandig met de sleutels van de rede openbreken.
- Duidelijk is dat juist het kruis van Christus in tweeduizend jaar christendom tot veel misverstanden heeft geleid.
- Het is vooral pijnlijk, als Romeinse hiërarchieën, die het kruis op de borst dragen, in pompeuze ceremonieën nu ook de traditionele herdersstaf verruilen voor een gekruisigde op de staf die ze voor zich dragen, alsof ze in hun pronkgewaden een soort tweede Christus zouden zijn.

Geldt zeker voor de huidige paus Benedictus XVI, met zijn goudkleurige staf

- Als de navolging van het kruis noch **adoratio**, noch **identificio** [identificatio] is – wat is het dan wel? Navolging van het kruis betekent: het verdragen van het juist **mij** in mijn onverwisselbare situatie **treffende** lijden – in **overeenstemming** (correlatio) met het lijden van Christus.
- Ik moet mijn eigen kruis op me nemen, zoals Christus.
- De blik op de gekruisigde kan mensen in uiterste nood tonen dat ze ook in hun verlatenheid door God en mensen niet echt verloren zijn.
- Bovendien moeten we het leed waar mogelijk innerlijk **verwerken**. Er is een innerlijke vrijheid van het lijden waarbij een mens zich door alle nood en ellende niet laat verdrukken.

In de paragrafen: 'Hoe vol te houden?' en 'De grote vrijheid'⁵⁷ schrijft Hans Küng in een paar mooie zinnen hoe hij het heeft volgehouden.

Inderdaad, er is veel voor nodig om het vol te houden en ik zal nooit iemand veroordelen die de kracht daarvoor ontbreekt. Voor hem is uiteindelijk beslissend, dat ik ook in grenssituaties, ook in hoogste nood en bij grote schuld niet vertwijfel. [...] Een onwrikbaar, onvoorwaardelijk gelovig vertrouwen of vertrouwend geloof in Gods genade. [...] Ten diepste gaat het om mijn innerlijke vrijheid: je hart niet verpanden aan valse goden, ook niet aan macht, het geld, de carrière, de sport, de seks of welke andere goden dan ook, maar aan de ene ware God, die in Jezus van Nazaret zijn gezicht heeft laten zien.

Voor mij gelden deze woorden zeker voor de macht die de paus van Rome zich heeft toegeëigend. Ik voel mij hierbij gesterkt door de woorden van Thomas van Aquino die heeft gezegd: 'Er zijn aangelegenheden waarin de mens zo intens over zichzelf beschikt, dat hij volledig vanuit

⁵⁴ Meditationen und Gebrauchstexte, 1969

⁵⁵ Hans Küng. Wat ik geloof: blz. 228-229

⁵⁶ idem: blz. 244-252

⁵⁷ idem: blz. 254-258

zichzelf mag handelen, en dit tegen een eventueel verbod van de paus in'. En een andere tekst, waarin hij zegt: 'Men moet dan zelfs tegen een gebod van de paus ingaan, op gevaar af van geëxcommuniceerd te worden. Voor Thomas van Aquino zijn het evangelie en het geweten de hoogste instanties, en als het goed gaat vervult de kerk een bemiddellende functie tussen beide.

Tot slot

Het boek van Hans Küng behandelt verder nog vele belangrijke onderwerpen die een gevolg zijn van 'Wat ik geloof'. Maar over deze onderwerpen heb ik niet geschreven in mijn beknopte visie op mijn geloven. Toch wil ik enkele citaten nog aanhalen omdat deze wel bij het schrijven van mijn eigen visie in mijn achterhoofd hebben meegespeeld.

'Geloof zonder liefde maakt fanatiek;
geloof in liefde beoefend maakt vredelievend'.⁵⁸

Hierbij duidelijk afstand nemend van het fundamentalisme. Fundamentalisme is geloof zonder liefde.

'Ik moest ook tegenslagen incasseren, vooral onder de naconciliaire pausen. Zij en hun curiaal machtsapparaat hebben het hervormingsconcilie verraden en met hun in het Middeleeuwen wortelende contrareformatorische-antimoderne roomse systeem een nu volledig gedomesticeerd episcopaat geïnstalleerd'.⁵⁹

Zie hierover in mijn visies: 'Mijn eigen geloof' en 'Hoe het ambt van bisschop van Rome behoort te zijn'.

Nawoord

Dit boek is zeker een aanrader voor ieder die vanuit een kritische houding invulling wil geven aan zijn 'eigen' geloof.

Zie voor de door mij geschreven artikelen: www.okg-heilige-ambrosius.nl op link: artikelen pastor.

Lemmer, 1 september 2011

Wim van den Hoek, pastor

Onafhankelijke Katholieke Geloofsgemeenschap van de heilige Ambrosius

⁵⁸ idem: blz. 268

⁵⁹ idem: blz. 303